

Ախալքալաքի, Ախալցխայի, Թիֆլիսի եւ այլ գաւառների հայկական տարազները:

Այդ բազմերանգ, գունաւեղ աշխատանքները նա ո՛չ միայն կերտել է, կառուցել, այլ և կարողացել է տալ իր հաւաքած նիւթերի գիտական վերլուծութիւնը: Եւ դա Լալայեանի բնորոշ գծերից մէկն է:

Նրա կերտած նիւթերը զարգարում են այսօր Երեւանի Պետական Թանգարանը:

Մտէք այդ թանգարանը, անցէք հնագիտական, ազգագրական, պատմա-գրական լրագրական եւ այլ բաժինները: Այնտեղ դուք կը տեսնէք Լալայեանի պրպտող, հաւաքող, կառուցող, կերտող ձեռքի նուաճումները:

Առհասարակ Լալայեանի հայ ազգագրութեան մատուցած ծառայութիւնը դժուար է հանդէսի սահմանափակ շըրջանակում արձանագրել: Դա ազգագրական մի ամբողջ պատմութիւն է: Դա ազգագրական գեղեցիկ մի սիմֆոնիա է, որի ներդաշնակ հնչիւնները խօսում են ձեր սրտի, հոգու, գգացումների հետ, որի

գունաւեղ երանգները պատմում են ձեզ ոչ միայն հայ ժողովրդի, այլ և հարեւան ժողովուրդների հին եւ նոր կուլտուրայի, պատմութեան, արուեստի եւ տեխնիկայի մասին:

Այդ նիւթերը այժմէական եւ խոշոր նշանակութիւն ունին հայ և հարեւան ժողովուրդների պատմութեան եւ գրականութեան աղագայ ծանօթութեան համար: Այդտեղ էլ կայանում է Լալայեանի ազգագրական գործունէութեան մէկ ուրիշ բնորոշ ու կարեւոր արժանիքը:

Ձի կարելի այստեղ չյիշատակել նաեւ նրա հաւաքած հազարաւոր հէքեաթների, ժողովրդական երգերի, առածների, հանելուկների, ժողովրդական բարքերի, սովորութիւնների, նիստ ու կացի անտիպ նիւթերը, որոնց լաւագոյն, արժէքաւոր մասերը հրատարակուելու են Երեւանում Մեկոնեան Ֆոնդով:

Դա էլ կը լինի լաւագոյն արձանը նրա թարմ հողակոյտի վրայ:

Թիֆլիս

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

Լ Ո Յ Ս Ը Կ Ը Հ Ա Ն Գ Չ Ի

Ան, մերիկի մը նման որ կը զրոհէ անտառներու կոյս ծոցին մէջ ու հաստաբուն ծառերն իր ուսին վրայ նետելով՝ կը խուժէ ծովերու և քաղաքներու վրայ, իբր անհամար անդգերու տարմ մը կը մտնէ ամբոխներու մէջ, կը խուճապէ զանոնք և անոնց յոյսերն ու երազներն իրենց հունէն հանելով՝ կը խեղդէ զանոնք իր մոլուցքին մէջ եւ կը խորասուզուի խաւարներու համայնակուլ նիրմանային մէջ:

Ան, մերթ, գիշերուան մը նման որ վերջալոյսի իր քնքշահայեաց ու մեծաթով նա-

զանքի ա՛յնքան դիւթական պատկերումին ներքեւ անթափանց մթութեան խորունկ զարհուրանքը կը թաքցնէ, — երփներանգ ու մեծագմայլ տեսարանի մը մէջ՝ կը ներկայանայ իբր տիեզերական գործիք ու գեղեցկութեան խտացեալ պայծառացում մը, եւ յափշտակելով մարդը կը նետէ իր քստմնելի մոռային մէջ, ուր, մարդ՝ ուրիշ բան չի տեսեր եթէ ոչ խաւարի պիտի ու ջղուտ բուն մը, որ կը պրկուի ու կը քակուի, կը հաւաքուի ու կ'երկարի, եւ մերթ, ուժգին թափով մը, ինքն իր վրայ ամփոփուելով՝ յանկարծ ա-

հազդեցիկ պոռթկումով մը դէպ ի վեր կը խուժէ իր մէջ ձուլելով իր ընթացքին ենթարկուած մարդն ու ամէն տարր:

Ան, որ, անապատի աւազները փոթորկող քամիին պէս մեր գլուխներուն վրայ կը մրրկի, ճակատագրական դաժանութիւն մը չէ՝. այլ ծնունդն է մարդկային գործելակերպին, մտածելաձեւին, ըմբռնումներուն: Կեանքին մէջ, նախասահմանեալ թշուառութիւն մը նշմարելը՝ անհանդուրժելի թուած է ինծի: Այդ սարսափելի անվրէպին երեւումը՝ ուրիշ բան չէ բայց եթէ մեր ցանկութեանց, մեր մտաւոր ու հոգեկան տրամադրութեանց այլազան ելեւէջներուն բաղխումը նոյն վիճակներու հակընդդէմ հոսանքին: Մենք կը հարկադրուինք անոր, կը շնչենք զայն եւ անով կը զժրազդանանք, մեր դատողութեան վրէպումով, մեր գործելակերպի այլափոխութեամբ, միշտ անգիտակցաբար: Ան, կեանքի Յոսիին է, որ, եթէ շատ ուժեղ դուրս գայ, կը մղէ քեզ Զարիքին ապաստանիլ, որովհետեւ քեզի կորսնցնել տուած է յոյսը, կորովը, յատակատեսութիւնը, նոյն իսկ, կարծես, ապրելու իրաւունքը:

Ես ալ ճանչցայ զայն, վասն զի Ան կը ստիպէ որ ամէն մարդ ճանչնայ զինք: Բայց, վստահ եմ, քիչ մարդ զայն ինծի չափ ահաւոր տեսաւ:

Ան ուրուագծուեցաւ աչքերուս առջեւ, ու նշմարեցի այդ ստուերը որ աիեղբերական լոյսը խաւարելու չափ սեւ էր: Անոր աչքերը, միակ փայլուն կէտերը այդ մոռյլ երեւոյթին, մթապատ անդունդներու մէջ պայթող կայծակներու կը նմանէին: Ան իր դառն շունչը փչեց շնչերակիս մէջ, եւ իսկոյն, ինծի թուեցաւ որ մութը՝ տանիքներէն վար կախուած՝ օտակավիթխար ուրուականի մը նման՝ իր արհաւիրալից աչքերը դէս ու դէն կը պտըտցնէ: Ինծի թուեցաւ որ սառուցիկ հով մը սկսաւ քաղաքին մէջ փոթորկիլ ու կրակէ գուրկ վառարաններ իրենց մոխիրները ճանկըռելով անոր ողբազին վայելքը կ'արձագանգեն խո՛ւլ ու զղրգաղին: Ինծի թուեցաւ որ փողոցները սարսափով ոտքի ելած կը փախին, ու ժամանակը՝ իր փարախին մէջ մակադող ալծի մը նման՝ հրապարակի մը սալաշատակին վրայ նստած՝ իր կճղակները կը կրծէ...:

Ողբալի եղաւ գրութիւնս: Քաղաքը՝ մե-

քենական սկաւառակի մը պէս սկսաւ շուրջս դառնալ: Քալելու ձեւս այլափոխուեցաւ, դէմքիս կարմրութիւնն անէացաւ, ու շնչառութիւնս լալահառաչ հեւքի մը փոխուեցաւ: Ի գուր սկսայ աչքերս փակել որ այս վիճակս երազի մը փոխուի...: Ձեռքերս՝ վերարկուիս զրպաններուն մէջ, գլուխս՝ կախ, կը խոկայի առանց ուզածս գիտնալու: Մերթ ընդ մերթ, ինչպէս խաւարին մէջէն ընթացող մը որ երբեմն գլուխը կը բարձրացնէ լուսոյ նշոյլ մը նշմարելու համար, գլուխս աննպատակ կը բարձրացնէի ու կրկին կը հակէի: Զուր կը ճգնէի գիտակցութեանս ունելիին ծայրերով սրտիս վրայ ոլորուած անհանգստութիւնս բռնել դուրս քաշել: Կը քալէի յամբարար, միշտ ուշադիր ներքին խանգարումներուս, յուսալով որ հոն գերբնական ոյժ մը պիտի ծնէր՝ կարգը վերահաստատելու համար: Զեմ գիտեր որքան քալեցի այս դրութեան մէջ, երբ սոսկումով նկատեցի որ հալած երկաթի հոսանքի պէս բան մը ժայթքեց սրտէս ու երակներուս մէջէն սողսկելով մարմնոյս ամբողջ շրջանն ըրաւ: Զերմը սկսաւ զիս լափել: Վերջին ճիգը, զոր ուղեղս մղուեցաւ ջիղերուս պարտադրել, յանկարծ խորունկ վհատութեան մը մէջ լուծուեցաւ, եւ ես՝ ուժանակը քակուած մեքենայի մը պէս կանդ առի...:

Տաղնապը զիս ովկիանոսի մը նման կ'ալեկոծէր: Նայուածքս ուժգին կը կայծկլտար, բայց հոգեկան լոյսս կը նուաղէր...: Յանկարծ, հո՞ղը սահեցաւ ոտքերուս տակէն թէ ես հսկայ ոստում մը կատարեցի, ինքզինքս սրճարանի մը դրան առջեւ գտայ: Ուզելով ինքզինքս բարբարոս խրախճանքի մը խառնել՝ ներս մտայ: Հագիւ ներս մտած էի, դաւաթ մը գետին իյնալով իր մահուան ճիչն արձակեց: Խորքէս, վշտի խռոր ալիք մը բարձրացաւ ու յօնքերուս հասնելով պոստեց զանոնք: Նստայ աթոռի մը վրայ, ափերովս ճակատս զրկելով՝ բթամատներուս ծայրերով ականջներս խցեցի: Զերմը սակայն, իր կորովի ձեռքերով՝ գլուխս ետ մղեց: Պատահաբար, աչքերս յառեցան դիմացի, ապա կողմնակի պատերուն, որոնք ամպերու պէս իրար կը խառնուէին ու կը զատուէին իրենց վրայ կրելով զոյններ, քեւեր, երեւոյթներ: Այդ ընդհանուր շարժողականութեան մէջէն, կամաց կամաց անջատուելով, օդին մէջ առկախ մնացին երկու լայնաբաց աչքեր, որոնք սկսան զիս

զիտել խոր, անքթիթ, վրդովիչ: Արիւնս սկըսաւ աւելի ուժգին պղպշալ, իբր թէ, այդ աչքերը, մարմնոյս ելեկտրականութեան երկու կոճակներն ըլլային, ու այդ նաշուածքը, աննշմար ստուերի մը մատը, որ անոնց վրայ զրոշմունով՝ մարմնոյս ելեկտրականութիւնը կը բռնկցնէ: Այս յաւելեալ հրկիզումին մէջ էի, երբ սպասարկու մը ինձ մօտենալով ըսաւ.

— Երկար ատենէ ի վեր, առանձին, սեղան մը զրաւած էք. կ'ուզէ՞ք խմիչքը նորոգել:

— Գինովնալու արամաղիբ չե՛մ, պոռացի ես:

Հարիւրաւոր աչքեր ինձի ուղղուեցան: Շփոթեցայ: Ուզեցի մեկնիլ: Ո՛ւր գնաց սպասարկուն: Կանչե՛մ գայն: Ձայն մը փսփսաց ահանջիմ.

— Մէկուկէս ֆրանք սուրճ, յիսուն սանթիմ կարսօնին. վճարէ՛:

Իսկոյն գրպանս շօշափեցի: Պարպուած էր ան:

Ուրիշի մը գրպանը չէ՛ր սր շօշափեցի: Կրկին կը շօշափեմ... կը շօշափեմ...: Իրօք, գրպանս պարպուած էր: Զարմանքէս, վախէս, անձկութենէս պիտի պայթիմ: Այս երկու ֆրանքը կրնայ բանտ արժել...: Կը խորհիմ... կը փնտռեմ... երկու ֆրանք միայն: — Օ՛ն, վճարէ՛, — կ'ըսէ ձայնը նորէն: — Ա՛խ, կեցի՛ր, փնտռեմ...: Գրպաններս ու թուղթերս բոլոր քրքրեցի... բայց ահա՛ հինգ ֆրանքնոց մը յուշատետրիս մէջ: Փրկուեցայ...

Դուրս ելայ: Պաղ օդը՝ քիչ մը կազդուրեց զիս: Ուղեղս նստաւ իր զահուն վրայ, բանականութիւնս սկսաւ սպասարկել: Զգացի որ շատ անօթի եմ: Աղիքներս փոթորկած՝ կը գալարուին ու կը պրկուին, մերթ վեր կ'ոստնուն՝ կարծես բերնէս զուրս գալ ուզին: Այս հեղձ քաւորութիւնը ներկայացաւ աչքերուս: Տեսայ գայն: Շօշափեցի...: Ահա կը լսեմ անոր շնչառութիւնը: Կը տեսնեմ անոր փոսացած աշտերն ու խոր ինկած աչքերը՝ որոնք վերքերու կը նմանին: Կը տեսնեմ անոր եղնգնատիպ մատներն որոնց վրայէն միտք կարծես դանակով է քերուած: Կը տեսնեմ անոր ամբողջ կառուցուածքը, որ իր մէջ ունի համօրէն միքրոսկոպիկ խելագարութեան՝ որ ուղեղին աչքերէն լոյսը կը կապտէ. ոճրադործութեան՝ որ հոգին կը սպաննէ առանց

միտքը ջնջելու. մղձաւանջին՝ ուր մարդին քղիւնքը մթութեան մէջ կորսուած փոստոռայի վտիտ շողիւնը կը նկատէ. վերջապէս, վհատութեան՝ որուն ներքեւ կը խորտակուին ազնիւ ցանկութիւններ, ջերմիկ տոգորումներ ու պատրանքը մեծաշուք փառքերու: Ի տես այս արհաւիրքին, մարմնոյս կազմածին թելերը քակուեցան: Տրաժարանութիւնս հրաժարեցաւ իր պաշտօնէն. հոգիս՝ մտքիս հետ իր յարաբերութիւնները խզելով՝ մօտեցաւ սրտիս. սիրտս նորեկ ոյժով մը զօրացած՝ բաց դաշտի մէջ արձակուած մարիկի մը պէս սկսաւ պատուաքիլ: Այսպէս ես ի՛մ մէջս բաժան բաժան եղած, զգացի որ մօայլ շուք մը զիս պարուրեց ու սկսաւ քայլերս վարել:

... Առաւօտը մօտեցած էր: Լոյսերը՝ զիշերն ի բուն փաղփիւլէ պարտառած՝ աչքերնին փակելու վրայ էին: Շէնքերն ու փողոցները կը քնանային տակաւին, եւ անոնց երկայնքը շարուած ծառերը, առաջին արթնցողներն այդ ընտանիքին, միւսներուն քունը չխանգարելու մտահոգութեամբ, իրարու հետ փսփսութով կը խօսէին: Պայծառ երկինք մը՝ առաջին սղջոյնի մը պէս բացուած էր քաղաքին վերեւ, ու թեթեւասոյր հովիկ մը՝ օրհնութեան պէս կ'անցնէր փողոցներէն:

Ես, կամուրջի մը պատին վրայէն հանդարտ ու երջանիկ սահող գետին վրայ հակած, կ'արտասուէի դառն ու լիառատ: Ի՛նչ դժբաղդ էի: Ուսկի՞ց կուզար այսքան արցունք. ամբողջ էութիւնս չէ՛ր որ հալելով արցունքի կը վերածուէր: Կը զիտէի գետին մեծ խաղաղութիւնը, եւ ցատումով կը խորհէի թէ ե՛ս ալ չէի՞ կրնար անոր նման երջանիկ ստեղծուիլ: Վերջապէս, աչքերուս արցունքը, սրտիս տրոփն ու կուրծքիս հեւքը իջեցնելով վճռականութեան վիճին մէջ, պատրաստուեցայ գետը նետուիլ, որպէս զի ձուլուիմ անոր խորունկ անդորրութեան:

— Ի՛նչ տկար ու ապերախտ ես դուն: Ես չկա՞մ, ինչո՞ւ չեմ մտաբերեր զիս: Ես չէի՞ որ քեզ ապրելու հաճոյքը սորվեցուցի: Դեռ երէկ, ի՛նչ յանդուգն ու մեծախառն կը բարբառէիր: Դիտէ՛ զիս ու ամչցի՛ր ապիկարու-

թեանդ համար: Որքան ատեն որ ես կամ, դուն պէտք է ըլլաս: Դուն իրաւունք չունիս ինձմէ առաջ մեկնելու...:

Խօսողը՝ տեսիլ մըն էր. ճանչցայ դայն: Դէպ ի կեանք այս ձգողութիւնը, աղջիկ մըն էր: Բայց, իրականին մէջ ս'ըքան տարբեր էր ան սովորական մահկանացուներէն: Ան, արտասովոր երեւոյթ մըն էր, անընկալ, տեսլական կէտ մը՝ որ զիս յափշտակած ու կեանքս իրեն նուիրում մը դարձուցած էր: Ան, կեանքին այն կախարդանքն է, որ մարդուն խօսելու, երգելու, տրամարանելու ու կենաց մէջ ցնծութիւն գտնելու եղանակը կ'ուսուցանէ: Եւ ան, կարծես, դուքս գալով իր թաքստոցէն՝ հրապուրիչ աղջկան մը կերպարանքն առած՝ եկած էր բնակիլ իմ բնակած պանդոկին երբորդ յարկաբաժնի մէկ համեստ սենեակին մէջ:

Տեսիլը չբացաւ: Բայց ան, իր քնքուշ ու ճապուկ մարմինը յանձնեց յիշողութեանս փայփայանքին: Սկսայ մտքիս մէջ դայն օրօրել ու ես ալ անով օրօրուիլ:

Հանդարտ սրտով պանդոկ դացի՝ հանդէլու: Բարձրացայ սանդուխներէն, երկրորդ յարկի ձախ նրբանցքէն յառաջանալով հասայ խորքի իմ սենեակս: Յաճախ պատահած ըլլալուն՝ չգարմացայ որ սենեակիս դուռը կղպուած չէր: Ներս մտնելով՝ ետեւէս դուռը հրեցի, եւ առանց լոյսը փառելու ու հանդերձներս հանելու, մօտեցայ մահճակալիս: Առանց նոյն իսկ արամաբանել կարենալու թէ՛ տաշին անդամ ըլլալով անկողինս ինչո՞ւ յարդարուած չէր, նետուեցայ անոր վրայ: Յանկարծ, անկողինս մէջէն, դարհուրելի ճիւղ մ'արձակուեցաւ ու մարեցաւ: Շանթ մը մըլուսեցաւ գլխուս մէջ: Ի՞նչ է այս: Տանս մէջ, մեծագոյն ողբերգութիւնը ինծի կը սպասէր...: Ընդհուպ, ամէն կողմէ աղմուկ, իրարանցում, ոտքի ձայներ լսելի եղան: Մատ մը կոխուեցաւ ելեկտրական կոճակին ու ներսը լուսաւորուեցաւ: Բայց դրան առջեւ տեսայ ահադին քանակութեամբ դէմքեր, անհամար աչքեր ու անոնց վրայէն, պատին վրայ, «երբորդ յարկ» արձանագրութիւնը: Հասկցայ: Երկրորդ յարկի տեղ, երբորդը բարձրացած

էի: Սարսափով ու գերագոյն անյուսալթեամբ նշմարեցի ահաւոր իրականութիւնը: Երբորդ յարկի խորքի այդ սենեակին մէջ կը բնակէր իմ գեռատի իտէալո, Ժանինը, որուն քիչ առաջուան տեսիլը՝ ուրեմն յաւիտենական հանդիսի համար զիս պանդոկ կանչած էր: Վերջին ապաւէնս կը խորտակուէր այսպէս ողորմելի թիրիմացութեամբ: Վհատ ու խեղակորոյս, փարելով անոր գիակին,

— Ժանի՛ն, Ժանի՛ն, աղաչեցի, տե՛ս, ես եմ, սիրոյդ գերին եղայ ու դահիճդ միանգամայն: Բա՛ց աչքերդ, Ժանի՛ն, ու տես որ իմ ալ դահիճներս ահա ինծի կը սպասեն. ընդհուպ պիտի միանամ քեզի: Ժանի՛ն, վերջին անգամ աչքերդ բա՛ց: Եթէ հեղ մ'աչքերդ չբանաս՝ դժախտին հոգեվարք մը պիտի ունենամ: Մտիկ ըրէ՛, Ժանին: Գիշ ետք, այս ցաւալի աշխարհին վրայ, պիտի բացուի արշալոյսը ու մարդիկ նորէն պիտի փոթորկին ու մեր կորուստը ոչինչ պիտի պակսեցնէ անոնց կեանքէն. անշուշտ պիտի գտնուին սիրարբած գոյգեր, որոնք աւելի բաղդաւոր պիտի ըլլան քան մենք. յանուն այդ երջանիկ բաղդերուն, Ժանի՛ն, աչքերդ բա՛ց: Գիտեմ, մեզմէ վերջ՝ ինչպէս մեզմէ առաջ՝ ոմանք սիրոյ, ուրիշներ զինուոյ կամ բերկրանքի մէջ պիտի մոռնան այն բոլոր տառապանքները, բոլոր դառնութիւնները, բոլոր զրկանքները զոր մենք չկրցանք մոռնալ. յանուն այդ երազուած մոռացումին, Ժանի՛ն, աչքերդ բա՛ց: Ապագային, անշուշտ պիտի գտնուի ներշնչեալ մը, որ իր քնարին լարերուն վրայ քաղցր ու մոգականօրէն թախմոտ թրթռացումով պիտի ապրեցնէ մեր այս ողբագին կորուստը. յանուն այդ վերապրումին, Ժանի՛ն, աչքերդ բա՛ց:

Ժանինը չբացաւ իր աչքերը: Բայց արտասուքիս վարագոյրին մէջէն, ինծի թուեցաւ նշմարել, որ անոր աչքերուն կոպերը իրարմէ անջատուեցան ու անոր սառոյցէ նայուածքը պարուրելով զիս սկսաւ մարմինս սառեցնել...: